

Bij de eerste ontmoeting

TOESPRAKEN

GEHOUDEN BIJ DE OPRICHTING DER FEDERATIE
VAN CHRISTELIJK-HISTORISCHE JONGEREN-GROEPEN
OP 7 MEI 1927 TE UTRECHT DOOR Mr. Dr. J. SCHOKKING
— EN Prof. Jhr. Mr. B. C. DE SAVORNIN LOHMAN —

Uitgave van de Chr. Historische
Jongerengroep „'s-Gravenhage”.

Bij de eerste ontmoeting

TOESPRAKEN

GEHOUDEN BIJ DE OPRICHTING DER FEDERATIE
VAN CHRISTELIJK-HISTORISCHE JONGEREN-GROEPEN
OP 7 MEI 1927 TE UTRECHT DOOR Mr. Dr. J. SCHOKKING
— EN Prof. Jhr. Mr. B. C. DE SAVORNIN LOHMAN —

Uitgave van de Chr. Historische
Jongerengroep „'s-Gravenhage”.

LEUZE OF BEGINSEL.

REDE PROF. MR. B. C. DE SAVORNIN LOHMAN.

Mijne Vrienden,

Gij moet van mij niet een doorwrocht betoog verwachten, maar U tevreden stellen met een eenvoudige causerie over eene aangelegenheid, die ons christelijk-historische ouderen en jongeren beiden, naar mij voorkomt, ten zeerste ter harte moet gaan. Ik denk niet, dat ieder van U het met alles wat ik zeggen ga geheel eens zal zijn; over deze dingen bestaat evenmin in onze Unie volstreckte eenstemmigheid. Dat behoeft ook niet, als maar aan elk de vrijheid wordt gelaten, voor hetgeen hij acht in de lijn onzer beginselen te liggen, op te komen.

Gelijk was aangekondigd zou ik een woord tot U spreken over het onderwerp: „Leuze of Beginsel”, en gij zult mij veroorloven, met een enkele inleidende opmerking aan te vangen.

Het is nu eenmaal eene menschelijke neiging, het zich in de wereld zoo gemakkelijk mogelijk te maken. Dat geldt ook voor den politicus. Mede daaraan is het naar mij voorkomt te wijten, dat de leuze in het politiek bedrijf meer succes heeft dan het beginsel.

De oppervlakkige leuze toch geeft door haar eenvoud een gevoel van zekerheid: men weet schijnbaar precies, waar men aan toe is; doordenken is niet meer noodig. Maar het zich verdiepen in het ver beneden de oppervlakte liggende beginsel geeft, vooral in den aanvang, dikwijls een gevoel van onvastheid: hoe is nu eigenlijk het beginsel te verstaan en wat zijn zijn consequenties?

De pakkende phrase is zeer geschikt voor de propaganda: het publiek hoort gaarne een schijnbaar zoo simpele waarheid; doch de belijdenis van het beginsel heeft massaal, althans oogenblikkelijk, heel wat minder wervende kracht; het betoog dat principieel op de quaesties *in*-gaat, gaat licht over de hoofden *heen*.

Voortdurende herhaling van de vlakke Schablone vordert weinig geestelijke inspanning: men kan zich bepalen tot eene gemakkelijke paraphrase van altijd weer dezelfde gedachten. Het bepeinzen van het beginsel schijnt vermoeienis des geestes; kennis en critische vaardigheid, die voorwaarden zijn voor elk principieel inzicht in de vraagstukken, verkrijgt men niet zonder harden geestelijken arbeid.

Onze tijd is evenwel een tijd van politieke leuzen. De leuze begeleidt elke actie, die zich tot de menigte wendt en die dus welhaast genoodzaakt is, de middelen te baat te nemen van de handelsreclame. Een bekend Fransch schrijver over massa-psychologie, Gustave Le Bon, zegt ergens: „Een volksredenaar die, zooals zoovele brave, „beredeneerde menschen onderstellen, zich tot het verstand „van zijne hoorders zou richten, zou niemand overtuigen, „en zelfs niet worden aangehoord. Met gebaren, formules, „beeldspraak, beïnvloedt hij hun gevoel en daardoor bereikt „hij hun wil. Wat hij op het oog heeft is niet onze intelligentie, maar dat onbewuste deel onzer persoonlijkheid, waar de emoties geboren worden, die onze gedachten „bevruchten.”

En — men lette er op — dat geldt volstrekt niet alleen van minder-ontwikkelden, maar ook van intellectueelen, vooral indien de leuze ligt op een terrein, waarop zij niet thuis zijn. Hoe zou het anders mogelijk zijn, dat soms geleerden van internationale reputatie zich gevangen zouden geven aan de communistische leuze? En toch is dat een feit.

Dat leuzen niet het minst op jongeren vat hebben, is niet vreemd. De jongere is in den regel geestdriftig en militant... ook al is hij pacifist! Hij strijdt het liefst onder een banier met een schijnbaar ondubbelzinnige zinspreuk; hij heeft geen geduld met weifelaars, die het niet onmiddellijk weten; hij heeft immers veel minder tijd tot onderzoek en studie dan ouderen, al ligt ook het leven nog geheel voor hem!

Daarin is veel schoons, veel wat wij ouderen van de jongeren kunnen leeren; daarin openbaart zich de heilige geestdrift. Maar die geestdrift mag niet de bezonnenheid te na komen. Ouderen en jongeren moeten zich steeds weer voorhouden, dat het beginsel, waar het toch om te doen moet zijn, geen grooteren vijand heeft dan de leuze.

Dat is niet gemakkelijk, omdat de leuze zich zoo dikwijls hult in het kleed van het beginsel. Die de leuze aanheft neemt eene sterke positie in, omdat hij een voor den hoorder evidente eenzijdigheid verkondigt. Dat is de schijnbare kracht der parasiteerende kleine politieke groepen, die al te gemakkelijk voor zich de eer opeischen van het geweten van verwante groote partijen te zijn en die om begrijpelijke redenen door den tegenstander in die ijdelheid worden gestijfd.

En toch moeten wij de leuze verwerpen en voor het beginsel opteeren. Het is moeilijk, maar het kàn. Doch slechts als wij, jong en oud, ons de moeite geven in de vraagstukken door te dringen en ons in de gedachtenwereld onzer groote principieele voortrekkers te verdiepen.

Ik kan uiteraard in dit korte uur slechts door enkele voorbeelden te noemen U aannemelijk maken, dat men met leuzen niet verder komt en dat wij ons christelijk-historisch beginsel daartegenover hebben te stellen.

De gevaarlijkste leuzen zijn de „christelijke“, de „stichtelijke“ phrases. Zij hebben op ons, die meerendeels in een christelijk milieu zijn opgevoed, het meeste vat en zij ver-

oorzaken het grootste kwaad. Maar ook voor de leuzen van den tijd zijn wij volstrekt niet immuun. Ik noem eerst eenige tijd-phrasen en sta daarna wat uitvoeriger stil bij de leuzen, die ik in de eerste plaats op het oog had.

Wij zijn christelijk-historisch en dus anti-revolutionair, d.w.z. gekeerd tegen de staats- en rechtsleer der Revolutie.

Ik wijs evenwel — ik moet kort zijn — op *twee revolutionaire leuzen*, die ook in onzen kring opgeld doen, leuzen, welke, zooals gewoonlijk met leuzen het geval is, een kern van waarheid bevatten, doch een kern die veel schooner en helderder glanst in het politiek beginsel, dat wij belijden.

Geen leuze is meer algemeen dan die der *moderne democratie*. Het woord, waarmede men afgoderij pleegt, is meer dan dubbelzinnig, maar ik denk hier aan den alouden eisch, dat in het staatsbestuur de wil des volks wet moet zijn. Ik weet wel, dat men in de wetenschap voor deze naar men zegt verouderde leer der volkssouvereiniteit den neus optrekt. Maar men doceert, en dat niet alleen op de katheders, hoewel ook daar, in andere, dikwijls zeer geleerde bewoordingen, in den grond der zaak nog steeds dezelfde gedachte als hoogste, onweersprekelijke wijsheid.

Hoe komt het, dat de leuze, die ik zooeven formuleerde, zoo aantrekkelijk is? Dat komt, omdat zij onzen natuurlijken hoogmoed in het gevele komt; waarom zouden wij ons aan het gezag van onzen medemensch, die van gelijke bewegingen is als wij, onderwerpen? Ook schijnt deze leuze zoo vanzelfsprekend: het zal toch wel nooit te bewijzen zijn, dat de gezaghebbers in den staat nu juist de meest-geschikten zijn om ons te bevelen; dat zij nu juist de meeste aanspraak kunnen doen gelden om deze, naar velen meenen zoo aantrekkelijke taak te vervullen! Waarom hen dan te gehoorzamen en niet zelf te zeggen, hoe men het hebben wil?

In christelijk-historisch gezelschap behoef ik niet te

betoogen, dat men het gezagselement in den staat niet kan wegconstrueeren, al wordt het beproefd in hooggeleerde beschouwingen, waarop ik hier natuurlijk niet kan ingaan. U behoef ik niet uiteen te zetten, dat het onmogelijk is de democratie tot haar uiterste consequentie door te voeren. Een staat zonder ondemocratische elementen is onbestaanbaar en ook onze staat is niet en zal nooit kunnen zijn een zuivere democratie. De „principeele” democraat weet dat ook wel, maar het verschil tusschen hem en ons is, dat hij met die inconsequenties, waarvoor hij geen rechtsgrond kan vinden zonder met zijn uitgangspunt in strijd te komen, verlegen zit, terwijl wij in onze gezagsleer die afwijkingen van de democratie uitnemend kunnen plaatsen. De leer der volkssouvereiniteit, ook in hare moderne gedaante als leer der rechtssouvereiniteit b.v., loopt altijd vast op de realiteit van het rechtsleven. Een geordende gemeenschap gelijk de staat onderstelt een Overheid, hoe dan ook samengesteld; men raakt die niet kwijt: „Jeder Staat ist Obrigkeits-Staat” heeft terecht een Duitsch schrijver gezegd.

Bovendien, wie aan absolute waarden op staatkundig gebied gelooft, kan met deze formeel-democratische leuze onmogelijk vrede hebben. Dus zeker niet de belijder van het christelijk-historisch beginsel, naar wiens overtuiging de Overheid eene goddelijke roeping heeft. Want wie het gezag ook moge hebben, een Koning, een Parlement, zelfs een kiezersmeerderheid, zooals bij het referendum, heeft te buigen voor hooger bevel. Zelfs de overtuigde „democraat” heeft moeite met de democratische phrase... als hij maar even diep doordrongen is van de noodzakelijkheid van een bepaald politiek desideratum als van de onschendbaarheid van de volksoppermacht. Dan wordt het ook door den „democraat” geprezen, als het Parlement tegen den „volkswil” in durft te gaan! Bracht niet nog bij de behandeling van het Belgisch verdrag *Prof. van Embden*, pur

sang democraat toch, hulde aan de sociaal-democraten in den Duitschen Rijksdag... omdat deze de Dawes-regeling over de Duitsche oorlogsschuld hadden durven aanvaarden en zich niet hadden laten intimideeren door het feit, dat de meerderheid des volks daarvan afkeerig was?

Wij stellen tegenover den eisch der democratie het eigen goddelijk recht der overheid. Ons Program van Beginselen geeft in dit opzicht een helder geluid.

Maar anderzijds — zoo eenvoudig, als de democraat het ons wil doen zien is het vraagstuk nu eenmaal niet — leeren wij toch ook, dat de Overheid rekening heeft te houden met de, terdege van den „volkswil” te onderscheiden *rechtsovertuiging* des volks en dat er in onze constitutie plaats moet zijn voor ruimen volksinvloed, al kan het mathematische algemeen- en evenredig-kiesrecht onmogelijk ons ideaal zijn.

De tweeheid tusschen Overheid en Volk en de samenhang tusschen beiden komt in de constitutioneele monarchie, zooals die bij ons historisch gegroeid is, zoo duidelijk tot uiting, en wij hechten aan dien Regeeringsvorm, mede omdat zij waarborgen biedt beter dan vele andere, voor handhaving eenerzijds van de zelfstandigheid van het gezag, anderzijds van de vrijheid des volks. Onder ééne mits echter, dat zij niet wordt misvormd door practijken, die steunen op de revolutionaire gedachte der principieele democratie. Dat die practijken er zijn en dat ook wij gevaar loopen daardoor te worden besmet, weet gij even goed als ik.

De tijd laat niet toe, het christelijk-historisch gezag-beginsel nader met U te bespreken. Maar waarom stel ik dat principe tegenover de revolutionaire leuze der moderne democratie, waar op dit punt toch moeilijk in theorie verschil van meening onder ons kan bestaan? Omdat wij zoo gemakkelijk in de praktijk, in redevoeringen en kranten-artikelen, de Revolutie napraten. Gij herinnert U wellicht

de vrijzinnig-demoratische verkiezingsplaat, waarop een schip geteekend was, dat de vlag der democratie in top voerde en tusschen de Scylla van de reactie en de Charybdis van de revolutie, als ik mij wel herinner, doorzeilde. Een typisch girondijnsch-revolutionaire illustratie van de door *Groen van Prinsterer* steeds gehekelde leer van het „juste milieu”. Doch wordt ook soms niet onzerzijds de tegenstelling gemaakt: tegen fascisme en dictatuur van het proletariaat, de „democratie”? In November '18 b.v. is ook van rechts-protestantsche zijde te veel de revolutie bestreden met de tegenwerping, dat daarvoor in een democratischen staat met algemeen kiesrecht geen rechtsgrond zou bestaan.

Wij hebben betere argumenten. *Groen*, die zich voor precies dezelfde positie, extreme democratie eener-, autocratie anderzijds, zag geplaatst, stelde tegenover autocratie en democratie beiden het christelijk-historisch of anti-revolutionaire principe en *Lohman*, met instemming aangehaald door *Dr. de Visser* in zijn Inleidend Woord voor den onlangs verschenen bundel artikelen van onzen overleden leider, schreef de woorden neer: „Niet calvinistisch; niet democratisch; ook niet aristocratisch — maar anti-revolutionair.”

Zijt gij dan bang voor een woord zal men vragen? Ja, als het verkeerde associaties wekt. De revolutionaire leuze is de invalspoort voor de revolutionaire gedachte en ik betwijfel weleens, of wij daarvoor voldoende op onze hoede zijn.

Ik noem een tweede revolutionaire leuze: die der *economische nivellatie*.

In den grond der zaak is het velen, ook in onzen kring, een doorn in het oog, dat er maatschappelijke ongelijkheid bestaat. Men begrijpt wel, dat het niet mogelijk zal zijn die duurzaam geheel op te heffen, maar men wil toch wel gaarne de staatsmacht in dienst stellen van het ideaal,

dat zooveel het kan de inkomens moeten worden gelijk gemaakt. Daaraan moet — het is de uitgesproken bedoeling der S. D. A. P. — de belastingpolitiek dienstbaar worden gemaakt, vooral de inkomsten- en de successiebelasting zijn daarvoor geschikt, gelijk ook de schoolgeldregeling en de huurpolitiek. Mede mogen de salarissen niet te ver uit elkander loopen en men beschouwt het als een der voordeelen van de nieuwe salarisregeling, dat zij sterk niveleerend heeft gewerkt. Dat alles moet dan worden aangevuld met maatregelen, waardoor finantieele voordeelen in allerlei vorm van staats- of gemeentewege den minder-geïtueerden in den schoot worden geworpen.

Indien ik dezen eisch van nivellatie eene revolutionaire leuze noem, doe ik dat, omdat die eisch voortvloeit uit de idee der revolutionaire volstreckte gelijkheid. Men neemt nog steeds, gelijk de Revolutie deed, die echter op economisch gebied voor haar eigen consequenties terugdeinsde, den mensch als een op zichzelf gesteld wezen, losgedacht van zijne maatschappelijke omgeving, concludeert dan, dat „de” ééne mensch niets voor mag hebben boven „den” anderen mensch en verwerpt *dus* in beginsel alle economische ongelijkheid.

Intusschen, ook hier geeft de werkelijkheid ons iets geheel anders te zien en wel, dat elke ontwikkelde maatschappij zich meer en meer differentieert, zich in groepen en standen verdeelt. Dat heeft zijn nadeelen — standsaanmatiging — maar ook zijne voordeelen, omdat het besef tot een bepaalden stand te behooren, den prikkel geeft in eigen omgeving uit te munten, hetgeen van groote sociale waarde is. In de arbeidersbeweging van den tegenwoordigen tijd is zeker niet alles goud wat er blinkt, maar het is zuivere winst, als bij den arbeider het bewustzijn wakker wordt, dat ook hij in zijn goddelijk beroep aristocraat kan zijn. Uit hun stand gerukte, naar boven of naar beneden gedeclasseerde menschen zijn in den regel ongelukkig en

onzeker in hun levenshouding. Ook zou met het verdwijnen der onderscheidingen de maatschappij grauw van eentonigheid en verveling worden en zoo zelfs uit aesthetisch oogpunt verliezen.

Zoo eenvoudig is de zaak dus alweer niet.

Wat eischt ons beginsel?

Op zichzelf heeft standsverschil voor den christen niet bedenkelijks, omdat hij diep overtuigd is van de betrekkelijke waarde dezer aardsche aangelegenheid. Ook daarvan, dat er banden zijn, veel sterker dan de maatschappelijke; de sterkste van allen de gemeenschap der heiligen. Maar wij hebben bezwaar tegen nivelleeringsspogingen, omdat nu eenmaal de mensch zóó is aangelegd, dat toch altijd weer ongelijkheid zich openbaart en wij het verkeerd achten tegen de natuur in te gaan.

Niet alsof er geen *rechtsgelijkheid* zou moeten bestaan. Niet slechts formeel, maar ook materieel. Hèt motief, dat b.v. *Lohman* bij de sociale wetgeving bewogen heeft was, dat de economische omstandigheden de vrijheid van contractsluiting van den arbeider tot een schijn zouden kunnen maken, zoodat hij feitelijk gedwongen zou worden, onrechtvaardige arbeidsvoorwaarden te aanvaarden. Dan moest volgens hem de wetgever tusschenbeiden komen.

Ook niet, alsof het rechtens en economisch onmogelijk zou moeten zijn, van de eene in de andere groep over te gaan.

Maar volgt uit het een en het ander — om de bekende phrase te noemen — de eisch van gelijke ontwikkelingsvoorwaarden voor allen van gelijke bekwaamheid?

Het lijkt zoo schoon, echter is de consequentie verwerping van onze geheele maatschappelijke orde. Men kan door eenheidsschool en schoolgeldregeling, door kosteloze verstreking van studiemateriaal en beurzenstelsel, straks misschien zelfs door vergoeding van verlies van verdiensten gedurende den studietijd, een toevloed tot in het hooger

onderwijs toe verzekeren van jongelieden uit alle standen. Ten nadeele van de maatschappij, die, gelijk de ervaring reeds thans elken dag leert, al deze heele en halve geleerden niet kan gebruiken en ten nadeele vooral van dien minder-gesitueerden zelf, welke niet in een zeer bijzonderen aanleg een compensatie vinden voor hun nu eenmaal economisch minder gunstige positie. Want wat toch is het geval? Zijn met de genoemde maatregelen de ontwikkelingsvoorwaarden nu inderdaad gelijk geworden? Het lijkt er niet op. Bij denzelfden aanleg heeft degene die uit een ontwikkeld milieu komt, ontzaggelijk veel voor boven dengene, met wien dat niet het geval is, en het valt te betreuren, dat er onder de eerstgenoemden nog altijd te velen zijn, die niet voldoende doordrongen zijn van de verplichtingen, welke dat met zich medebrengt. Bij gelijke gaven is de bemiddelde in staat zich verder, b.v. door reizen en lectuur, te ontwikkelen; kan de vermogende rustig afwachten tot hij eene geschikte betrekking kan krijgen. En zoo is er meer. Als men dus wezenlijk ernst met die leuze wil maken, moet men de economische omstandigheden volstrekt gelijk maken, m.a.w. een nieuwe en dan wel een of andere socialistische orde scheppen en dan botsen wij weer tegen onze beginselen, omdat naar ons inzicht de maatschappij, en dus elk lid daarvan verarmt, als men gelijk in de socialistische maatschappij staat te geschieden, den stimulans van het eigenbelang die tot energieontplooiing drijft en die door God zelf in ons gelegd is, wegneemt of zeer verzwakt.

Opnieuw: de leuze, consequent toegepast, voert tot het absurde. Wegens haar eenzijdigheid. Er ligt achter de leuze een juist beginsel: dat van de groote waarde der persoonlijkheid. Maar achter de even eenzijdige, goed bezien ook revolutionaire, tegen de natuur der dingen ingaande en bovendien onbarmhartige leuze: „ieder blijve in zijn stand”, ligt óók een juist beginsel, dat van de groote waarde der

maatschappelijke gebondenheid. Het probleem is, de synthese te vinden; met de revolutionaire leuze komt men niet uit.

Volgt uit het gezegde reeds, dat het lang niet gemakkelijk is, staatkundige en maatschappelijke vragen los van leuzen en op grond van beginselen onder de oogen te zien, nog meer worden wij doordrongen van de moeilijkheid der problemen waarvoor wij staan, als wij een oogenblik letten op klanken, die vooral in eigen kring geliefd zijn.

Het is eigenlijk verschrikkelijk, dat de woord-combinatie „christelijke leuze” bestaat.

En evenwel hebben de tegenstanders van christelijke politiek niet in alles wat zij daartegen aanvoeren ongelijk, al zijn zij dikwijls schromelijk onbillijk. De christen, in welken geestelijken arbeid hij ook werkzaam moge zijn, komt licht in verzoeking, al te vertrouwelijk met het heilige om te gaan.

Er bestaat, om te beginnen, gevaar voor *politiek farizeïsme*.

Zoo gemakkelijk maken wij ons diets, dat wij vanwege onze christelijke confessie op hooger plan staan dan degenen, die deze belijdenis niet aanvaarden. Hoe anders is echter soms de werkelijkheid! Het christelijk beginsel, zelfs los van elke dogmatische belijning, vordert zelfverloochening. Maar helaas... wie zichzelf kent weet, hoezeer wij geneigd zijn, ons zelf te zoeken. En de ervaring leert ons dat velen, die zich niet in den zin zooals wij dat verstaan christenen noemen, het somwijlen in deze christelijke deugd verder hebben gebracht dan wij. Derhalve moesten zelfkennis en bescheidenheid ons verbieden het zòd voor te stellen, alsof het b.v. *òns* in het bijzonder, zelfs al zouden wij daar persoonlijk nadeel bij lijden, om „recht” te doen zou zijn, terwijl de politieke tegenstander door zelfzuchtige „machts”begeerte zou worden gedreven; alsof *wij* qua-christelijk-historischen bereid zouden zijn om „offers” te

brengen en de tegenstander daartoe minder neiging zou betoonen. En zoo verder. Dit getuigt niet slechts van slechten smaak, maar brengt ook het Evangelie in discrediet. Ik herinner aan het welsprekend protest op 20 April l.l. in de Eerste Kamer door Minister *Slotemaker de Bruine* geuit tegen de aantijging van Mevrouw *Pothuis-Smit*, dat degenen, die zich gelegen laten liggen aan het lot der ongehuwde moeder, het stempel der onzedelijkheid op deze moeder drukken en zich zelf voor brave menschen houden. „Als” — zoo zeide de Minister — „men mij zoo’n christen „brengt, die zegt een braaf mensch te zijn en niet zooals „die ongehuwde moeder, dan zal ik de boodschap mee- „geven, dat men hem uit mijn naam kan zeggen, dat hij „geen christen is.” Nu zullen wij, geloof ik, op dat punt inderdaad niet zoo licht de houding van den farizeër aannemen, maar ook op politiek gebied kan men zich op de borst slaan en zeggen: „Ik dank U Heer, dat ik niet ben als deze tollenaar.”

Bovendien hebben wij steeds te overwegen, dat de Christelijk-Historische Unie *niet* is eene genootschap van *belijdende Protestantsche christenen* en nog veel minder een gezelschap van *leden van eene bepaalde kerk*, maar eene vereeniging van *gelijkgezinden op politiek gebied*. Wij hebben een politiek program, dat onderschreven kan worden ook door degenen, die in geenen deele op de basis staan der gereformeerde confessie en die geen lid zijn van de Nederlandsch Hervormde Kerk. Elke uitspraak die dit miskent, is een misleidende, hoezeer wellicht te goeder trouw aangeheven leuze die strijdt met onze beginselen en waartegen stellig positie moet worden genomen. Hoe zouden wij — gelijk ons program doet — aan de Overheid, aan *elke* Overheid, kunnen voorhouden, dat zij volgens onze beginselen, dus christelijk-historisch behoort te regeren, indien dit laatste zou onderstellen, dat de overheids-*personen* eene bepaalde kerkelijke belijdenis zouden moeten

beamen of tot een bepaalde Kerk zouden moeten behooren, als toch immers datzelfde program zoo kras mogelijk zegt, dat „het doel der C. H. Unie niet (is) om de regeermacht in handen van met zekere christelijke beginselen instemmende personen te brengen”? Criterium van christelijk-historische politiek is alleen de erkenning van het feit der christelijke grondslagen van onze maatschappij, gepaard met den ernstigen wil, daarop voort te bouwen. Zoo leerde het *Lohman* in „de Scheidslijn” en *Dr. de Visser* gaat daarmede accoord door in de reeds geciteerde inleiding met blijkbare instemming ook deze woorden van eerstgenoemde aan te halen: „Wij hebben ons anti-revolutionair „program. Voor de practische politiek is dat voldoende. „Het stelt geen inquisitoriale vragen omtrent iemands „gezindheid dan voorzoover die gezindheid zich openbaart „ten aanzien van vragen van actueele en politieke beteekenis, hierin het voorbeeld volgende van *Mr. Groen van „Prinsterer*, die, waar het op handelen aankwam, vragen „van practischen aard tot shibboleth stelde.”

Men moet ook niet meenen en toch schijnt het soms, alsof men dit denkt, dat wij de practisch-politieke problemen van den tegenwoordigen tijd kunnen oplossen, door te werken met sommige termen, die men in onze kringen gaarne hoort.

Ik denk aan den eisch van den „*Christelijken Staat*”. Wanneer een man als *Dr. de Visser* in het „Woord vooraf” van zijn driedeelig werk over Kerk en Staat erkennen moet, dat, al denkt hij zich een meest gewenschte oplossing van de verhouding tusschen die beide, hij meer en meer overtuigd is geworden, dat een definitieve en algemeen bevredigende regeling niet is te vinden, past ons voorzeker groote voorzichtigheid bij het gebruiken van dezen term! Een „Christelijke Staat”... maar in welken zin? Anderzijds: „scheiding van Kerk en Staat”... maar hoe opgevat? Hier

liggen vraagstukken, die men niet met algemeene phrasen kan oplossen. Ook de jongeren moeten door studie leeren beseffen, dat het beginsel wel vast ligt, maar dat zelfs de formuleering daarvan in ons program niet als leuze mag worden misbruikt, en dat de consequentie van het principe soms lang niet voor de hand ligt. Men denke aan vraagstukken als publiek gebed, eedsquaestie, vloekverbod, waarin zoo gemakkelijk schijnbaar eene consequente houding wordt aangenomen, terwijl men feitelijk oppervlakkig over de moeilijkheden heenloopt.

Zoo ook de formule van artikel 4 van ons program, dat Nederland bestuurd moet worden „als een christelijke staat in *Protestantschen zin*.” Met name de laatste woorden. Hoe licht kan deze beginselverklaring als leuze worden misbruikt zò, dat juist het protestantsch beginsel in het gedrang komt. Alsof dit zou beteekenen voortrekken van Protestanten boven Roomschen en niet juist het omgekeerde van bevoorrechting, n.l. volstreckte gelijkheid van Kerken en confessies tegenover de Overheid! Protestantsch... zooals de Grondwet Protestantsch is, maar in beginsel Roomsch zou worden, indien b.v. zooals sommigen willen, zekere voorkeur voor de Hervormd-Gereformeerde belijdenis in de Grondwet zou worden uitgesproken. Dat hier, vooral door de concurrentie van partijtjes die voor zich het monopolie van protestantsch besef opeischen, bedenkelijke opvattingen dreigen de christelijk-protestantsche politiek te bederven, zal bezwaarlijk kunnen worden ontkend. En toch, verkeerd begrepen wordt ons christelijk beginsel van geestelijke vrijheid tot een onchristelijke leuze van gewetensdwang. Zijn er niet die, zeer onprotestantsch in den door ons program bedoelden zin, zich hebben verheugd in de afstemming van het gezantschap bij den Paus, niet omdat men dit votum zag als een uitvloeisel van het protestantsch beginsel, dat de staat aan geen enkele Kerk eene bevoorrechte positie mag

geven, maar omdat men die stemming beschouwde als een overwinning van de protestantsche kerken op de kerk van Rome?

Eindelijk wijs ik op het verkeerd gebruik, dat soms in christelijken kring gemaakt wordt van bepaalde *godsdiens- tige uitdrukkingen*, die *in verband met de sociale quaestie* worden gebracht. Wij staan voor zeer moeilijke maatschappelijke vraagstukken; al zijn wij in dat opzicht de meeste landen ver vooruit en al is er de laatste vijfig jaren ontzaglijk veel geschied en in steeds versneld tempo. Echter worden naarmate wij verder komen de vragen, ook economisch, moeilijker en zal zich wellicht in de toekomst herhaaldelijk verschil van meening openbaren.

En juist hier nu dreigt — alweer naar wij moeten aannemen te goeder trouw — verkeerd gebruik van christelijke leuzen en teksten en het werken met Schablonen.

Het is zoo verleidelijk, als men eene bepaalde solutie van een sociaal vraagstuk verdedigt, die oplossing in een zekere omlijsting te plaatsen, waardoor men oppervlakkig beschouwd zeer principieel èn tegenover de vrijzinnigheid èn tegenover de sociaal-democratie stelling neemt. Bijvoorbeeld aldus: de liberaal ontkent de zonde en meent derhalve, dat zonder overheidsinmenging alles van zelf terecht komt; de socialist ontkent de zonde en maakt zich dientengevolge diets, dat door de wet-alleen de menschen en dus de maatschappelijke verhoudingen werkelijk kunnen worden verbeterd; de christen rekent met de zonde en wil dus, ja wat?... iets méér bij de wetregelen dan de liberaal goedvindt en iets minder dan de socialist wenscht; hetgeen men dan dekt met den term van „christelijke solidariteit”.

Ik beweer niet, dat het precies op deze manier wordt gezegd. Om duidelijk te zijn moet men de lijnen wel eens wat aandikken. Ook ontken ik uiteraard geen oogenblik, dat een christelijk-historisch mensch gekant is tegen — maar welke staatkundige richting van gezag in ons vaderland is

daar nog voor? — het ongebreideld spel der economische krachten eenerzijds en tegen staatsdwang als resultaat van een politieken klassestrijd anderzijds. En natuurlijk is een belijder van het christelijk-historisch beginsel voorstander van „christelijke solidariteit” op maatschappelijk gebied. Maar ik bedoel alleen te zeggen, dat naar mijn bescheiden meening met dergelijke algemeene formules die die op de christelijk opgevoede menigte indruk plegen te maken, ten aanzien van concrete vraagstukken nog vrijwel niets is gezegd.

Al te gemakkelijk argumenteeren wij weleens naar mij wil toeschijnen met teksten als: „de arbeider is zijn loon waardig”, „draagt elkanders lasten”, enz., en leiden wij maatschappelijke hervormingen af uit het begrip van „den mensch Gods” en uit „de eischen van het Evangelie van Jezus Christus”. Want wij moeten niet uit het oog verliezen, daargelaten nog dat dergelijke teksten soms uit hun verband zijn gerukt, dat achter dit alles principieele vragen liggen, die niet zoo gemakkelijk kunnen worden beantwoord. Ik denk b.v. aan de relatie tusschen zedelijkheid en recht en aan de verhouding tusschen het Koninkrijk Gods en de wereld. Men vergeete bovendien niet, dat anderen, als b.v. de Staatkundig-Gereformeerden met juist dezelfde methode tot precies tegenovergestelde conclusies komen.

Tenslotte moeten wij voorzichtig zijn met het maken van *tegenstellingen, die slechts in schijn bestaan*, omdat daardoor zoo gemakkelijk ernstige zoekers met wie men het niet eens is, in een hoek worden geplaatst waarin zij niet behoren. Het is verkeerd om een voorbeeld te noemen, „sociaal voelenden” tegen zoog. „economisch-denken-den” uit te spelen, alsof niet het economisch denken en het sociaal voelen op geheel verschillend plan liggen en wie wezenlijk met succes hervormen wil het een en het ander moet doen. Gelijk het ook afkeuring verdient, in onzen kring een tegenstelling te maken tusschen menschen,

bij wie het nuchter verstand overweegt en dezulken, bij welke vooral het warme gevoel spreekt, hoewel het in politicus zeker niet minder bedenkelijk is het gevoel over het verstand, dan het verstand over het gevoel te doen heerschen. Alleen maar... waar het geloof niet in de eerste plaats eene zaak is van het verstand, maar voor alles van het hart, vertroebelt men, als men zich richt tot het christelijk publiek, door dit éénzijdig appèl aan het christelijk-sociaal sentiment de vraagstukken ten nadeele dergenen, wien het dan overkomt, bij de nuchter-denkenenden te worden ingedeeld!

Neen, wij moeten de leuze, ook de christelijke leuze, vermijden en het beginsel opzoeken.

Doen wij dat dan blijkt al spoedig, dat de vragen zóó moeilijk zijn, dat verschil van inzicht in aanhangige vraagstukken dikwijls niet is te ontgaan. Op zichzelf is dat ook volstrekt niet erg. Er is in het geheel geen reden om dat meeningsverschil te verdoezelen. Geen buitenstaander is er trouwens de dupe van, al maakt men zich dat wellicht wijs.

Ik sprak van het *wegdoezelen van verschillen*. Het gebruik van holle frazen en stichtelijke leuzen werkt dat in de hand. Wezenlijke verschillen worden dan door vage, onbelijnde formules aan het oog onttrokken. En daardoor wordt bij de groote massa de feitelijk onjuiste voorstelling gewekt, dat men het goed bezien altijd eens is en dat degene die dat ontkent, een eigenzinnig spelbreker moet worden genoemd, die zich hooghartig tracht te stellen boven „de schare, die de wet niet kent”.

In den aanvang van mijne rede wees ik op het verband tusschen leuze en massa-politiek. Eén der grootste gevaren van de massa-politiek is, dat daardoor eene kunstmatige eenheid wordt geforceerd omdat de groote menigte, die nu eenmaal niet in de gelegenheid is van alles studie te maken, van deze leuzepolitiek allicht de dupe is. En massaheerschappij beduidt altijd tirannie van betrekkelijk weinigen,

die het massa-sentiment uitbuiten. Het gevolg is gebondenheid aan partijbesluiten dergenen die tot politieke functies geroepen worden, een praktijk in flagranten strijd met de grondgedachte onzer politieke richting, en waardoor zelfstandige personen, die het wagen zelf uit de beginselen conclusies te trekken, zouden worden afgestooten.

Men denke tenslotte ook vooral niet dat een christelijke gezindheid zonder meer voldoende zou zijn, omdat wat de hoofdlijnen betreft, *christelijke intuïtie* ons wel bij de politiek den weg zal wijzen.

Wie zal ontkennen, dat vóór alles christelijke gezindheid noodzakelijk is? Aan de politiek zijn zeer groote zedelijke gevaren verbonden, vooral sinds zij, veel meer dan vroeger, attracties biedt voor eierzuchtige naturen. Niemand werpe daarbij op den ander den eersten steen. Aan de verleidingen van heerschzucht, hoogmoed, zelfzucht, oneerlijkheid, onbarmhartigheid staat elk die zich in politiek vaarwater begeeft, bloot. Want de tijden zijn wel veranderd! In 1847 schreef *Groen van Prinsterer* in de Inleiding op „Ongeloof en Revolutie” de treffende woorden: „Indien een jongeling, „bij het nauwelijks intreden zijner politieke loopbaan, zich „tot mij vervoegde om in het anti-revolutionaire staatsrecht „onderricht te ontvangen, ik zou aarzelen dit te doen. Ik „zou althans trachten hem vooraf tot zelfonderzoek te „brengen. Ik zou hem vragen: Hebt gij de kosten berekend? „zijt gij tot zelfverloochening bereid?” Thans is daarentegen de anti-revolutionaire of christelijk-historische politiek niet minder dan elke andere eene carrière geworden en kost het derhalve velen uiterst weinig zelfverloochening meer om dien weg in te slaan. Deze verandering was het onvermijdelijke gevolg van het politiek succes onzer richting, maar dwingt ons allen dan ook te meer tot zeer ernstige contrôle onzer motieven.

Christelijke gezindheid is dus in zooverre *conditio sine qua non* van eerlijke, onbaatzuchtige politiek. Maar men

meene niet, dat men daarmede op practisch-politiek gebied altijd veel verder komt. Het is niet waar, al wordt het soms gezegd, dat protestantsch-orthodoxe christenen van goeden wille, indien ze slechts in de gelegenheid worden gesteld rustig van gedachten te wisselen, het altijd na wat gemoedelijk heen en weer praten wel eens zullen worden over de meeste gewichtige aanhangige staatkundige vraagstukken. Het christelijk-historisch beginsel geeft nu eenmaal — welk wezenlijk beginsel doet dit wel? — geen gladde, logische, voor de hand liggende oplossing. Men doe het dan echter vooral niet voorkomen, alsof dat wel zoo ware!

En ook om deze reden vertrouwde men niet te zeer op de christelijke intuïtie, omdat eenerijds tal van vraagstukken of niet of slechts zeer los met het christelijk beginsel in verband staan en anderzijds onze politieke richting is een christelijk-historische, niet een „christelijke” zonder meer.

Tal van vraagstukken liggen op indifferent terrein of aan den omtrek daarvan. B.v. de fiscale en de handelspolitiek, de inrichting van het kiesrecht, verschillende oplossingen van het verzekeringsvraagstuk, ook m.i. een vraagstuk als de bindend-verklaring van de collectieve arbeidsovereenkomst. Niet alsof het niet mogelijk ware, christelijke beginselen er bij te halen. Zelfs het vraagstuk van vrijhandel of protectie is wel met de beginselen van het christendom in rechtstreeks verband gebracht. Maar men bevordert naar mijne vaste overtuiging niet den eerbied voor het Evangelie onder ons volk, als men in tenslotte goeddeels technisch-economische en -juridische problemen den tegenstander te lijf gaat met specifiek-christelijk gekleurde argumenten.

Onze politieke richting is niet een „christelijke” zonder meer. Ook daarom is men er niet, als men trouwe, ernstige orthodox-protestantsche christenen in grootere vergaderingen of in studie-commissies samenbrengt. Het zij mij vergund ook dat met eenige voorbeelden toe te lichten. Ik voor

mij gevoel warm voor de defensie, omdat ik daarin zie een onmisbaar instrument om den oorlog van onze grenzen te weren, al betreur ik natuurlijk, dat de omstandigheden ons niet veroorloven, leger en vloot af te schaffen. Ons program staat ook op dit standpunt. Ik ontken verder niet, dat het probleem der weerloosheid pro en contra met de christelijke beginselen samenhangt. Maar ik kan mij indenken, al deel ik dat gevoelen allerminst, dat men uit utilitaire overwegingen eenzijdige ontwapening verdedigt, omdat men juist daarin een waarborg ziet voor de handhaving onzer onafhankelijkheid. Die meening, hoe verwerpelijk m.i. ook, is niet in strijd met het christelijk beginsel, maar wel met de op de historie gebouwde principes onzer politieke partij. — Zoo ook aanvaard ik van harte, wat ons program op historische gronden over het constitutioneel koningschap van het huis van Oranje belijdt. En ik spreek verder allerminst tegen, dat gehoorzaamheid aan de over ons gestelde machten door ons christelijk beginsel wordt gevorderd. Maar is het onchristelijk, al is het naar mijn gevoelen voor Nederland volstrekt verkeerd gezien, te pleiten voor eene omzetting van onzen monarchalen in een republikeinschen staatsvorm? Natuurlijk niet, alleen maar: het past niet in het beginsel-program onzer politieke groep. — Tenslotte ons program geeft geen onzeker anti-socialistisch geluid. Ik wil alweer niet tegenspreken, dat de christelijke beginselen iets met de instelling van den privaat-eigendom te maken hebben. Maar ik vraag nogmaals of het onchristelijk is, al is het naar mijne meening in strijd met de eischen van een verstandige economische politiek, verder te gaan in de richting van socialisatie der productiemiddelen, dan het christelijk-historisch politiek beginselprogram toelaat? En toch handelt men dan in strijd met het christelijk-historisch beginsel. — Niet omdat hun politiek onchristelijk is, behooren derhalve de voorstanders van eenzijdige nationale ontwapening, van de

Republiek, van socialisatie, niet in onze Unie thuis, maar omdat hun politiek niet in het christelijk-*historisch* beginsel-program past.

Gij zult begrijpen, dat ik deze dingen niet zeg om daarmee af te stooten of uit te sluiten jongeren, die zich door het christelijk beginsel tot onze politieke richting aange trokken gevoelen, maar wier voorloopige politieke denkbeelden niet geheel in overeenstemming zijn met ons program. Dat zij verre! Doch ik meende goed te doen met deze opmerkingen te maken, omdat èn het christendom èn de politiek zooveel kwaad ondervinden kunnen van het streven, beide geheel te doen samenvallen. Want dan verdwalen wij in het drijfzand van de christelijke phrasen, de ellendigste leuzen, die er zijn.

Er bestaat zonder twijfel een *nauw verband tusschen christendom en politiek*. Wie het loochent kan het christelijk-*historisch* program niet onderschrijven. Art. 3 van ons program zegt het zoo eenvoudig en duidelijk: „de Overheid „is geroepen, de christelijk-*historische* grondslagen van het „volksleven te bevestigen en de christelijke beginselen in het „staatsleven te eerbiedigen.”

Mijn onderwerp en zekere tendenzen in de tegenwoordige politiek leidden er evenwel toe, thans eerder negatief te waarschuwen tegen de christelijk-getinte leuzen, dan positief de beteekenis van het christelijk-nationaal beginsel uiteen te zetten. Indien men dus in hetgeen ik in Uw midden neerlegde eene poging zou willen zien om het christelijk karakter onzer christelijk-*historische* politiek weg te werken en het woord „christelijk” uit de samenstelling „christelijk-*historisch*” te vervagen, zou men mijne bedoeling volkomen hebben misverstaan. Het was er mij evenwel in dit uur om te doen u er van te overtuigen, dat niets meer afbreuk doet aan wezenlijk-christelijke politiek, dan het gemoedelijk en vlot hanteeren van christelijke woorden en uitdrukkingen

bij de behandeling van de moeilijkste staatkundige en maatschappelijke vraagstukken.

Het moet ons — en met deze opmerking eindig ik — om waarheid en oprechtheid meer dan om uitwendige eenheid te doen zijn. De waarheid bovenal. Die moeten wij zoeken, gij jongeren en wij ouderen. Daartoe moet worden afgestoken naar de diepte der beginselen. En gijlieden hebt daarbij voor, dat gij nog geen precedenter hebt en nog niet zijt verpolitiekt, zooals ongelukkigerwijze, als wij niet oppassen, zoo heel gauw met ons ouderen het geval kan zijn. Moogt gij allen, ieder voor zijn deel en naar zijn ontwikkeling en gaven, door ernstige studie der beginselen straks, wanneer gij als politiek-volwassen burgers geroepen zult worden mede invloed uit te oefenen op de richting van ons staatsbestuur, er toe medewerken om te verhoeden dat de Christelijk-Historische Unie zou worden meegetrokken in het zorg van revolutionaire, maar ook van zoog. christelijke leuzen, die de zuiverheid onzer door de voortrekkers overgeleverde beginselen in gevaar brengen.
